

Др Милош Милошевић, *ТЕСТАМЕНТ ЂУРЂА ЦРНОЈЕВИЋА*, Подгорица-Цетиње, 1994, стр. 87.

Аутор је свој рад "Тестамент Ђурђа Црнојевића - критичко издање са коментаром", поделио на уводни део и четири целине.

У уводу др Милошевић даје сажета објашњења везана за околности под којима је завештање Ђурђа Црнојевића доспело пред млетачке власти, кроз какву правну процедуру је прошло и на какве је проблеме до сада наишао истраживач због одсуства изворног текста тестамената.

Наиме, 20. априла 1514. године завештаочева удовица Елизабета Ерицо предала је Млетачком сенату својеручни тестамент свога супруга. Правила процедуре су налагала да тестамент сачињен на страном језику мора да буде преведен на италијански и латински језик, а затим руком дуждовог нотара преписан у званичне списе. Поступак проглашења последње воље Ђурђа Црнојевића окончан је тек 4. јануара 1517. године.

Изворни текст завештања, писан како наводи администрација млетачког Сената "на српском језику", није сачуван. На жалост, после званичног превода и проглашења тестамент се није више морао чувати у архиву Сената. Отуда се пред науку поставио првенствени задатак да на основу италијанског и латинског превода реконструише оригинални текст завештаочеве последње воље.

У науци се сматрало да тзв. "старински препис", непознатог преписивача из личног архива И. Кукуљевића, објављен 1852. године (Архив за повјесницу југославенску), одговара изворном тексту тестамената. Међутим, др Милошевић је у свом истраживању, објављеном у Државном архиву Венеције, утврдио да "старински препис" није поуздан. У ствари аутор је открио 190 мањих или већих разлика тог доскора јединог архивског извора Ђурђевог завештања у односу на текст званично проглашеног тестамената.

Циљ аутора, означен већ у поднаслову књиге - критичко издање са коментаром, је свестрано проверени и поуздани текст тестамената Ђурђа Црнојевића. Зато је књига опремљена следећим прилозима: тестамент у званичној нотаревој редакцији; превод тестамената који је са српског на италијански обавио званични преводилац с почетка XVI века; запис самог завештаоца на полеђини тестамената; прво издање тестамената са преводом Кукуљевића из 1852; архивска белешка о браковима Црнојевића; табеларни преглед разлика између Кукуљевићевог издања тестамената и званичне нотарске редакције.

Први део посвећен је резултатима критичке анализе тестамената и разликама у односу на досадашње тумачење.

Већи део разлика између ранијег и садашњег тумачења олог тестамената односи се на језичке несагласности које не мењају смисао последње воље. Ипак, око педесет разлика представљају значајније грешке, од којих неке директно итичу на утврђивање праве воље завештаоца. Аутор наводи 16 таквих места, нпр. прескочене су уметнуте реченице, чак и са 15 речи, а на неким местима је долаван текст који у тестаменту не постоји; на једном месту се у старом тумачењу наводи да је Ђурђа добио враћа од провидура

Венијера, а у ствари тај коњ је дат провидуру када је Ђурађ затворен у млетачку тамницу; грешка у преводу везана је и за место и време када је завешталац решио да сачини свој тестамент, што је разуме се значајно за само завештање, али се из правилног тумачења извлаче и шири значајни историографски елементи - коначни раскид са Венецијом, што је повлачило за собом и растanak са супругом и малолетном децом; на крају тестаментa су стављена два датума од Христовог рођења и од Адама, тј. од стварања света, с тим да је у старом преводу (године су писане словима) наведена 7800. година од стварања света, уместо 7008. која одговара 1499. години када је и сачињен тестамент и др.

Други део доноси формално-правну анализу тестаментa и осветљава личности које се помињу у њему.

Ђурађ Црнојевић је 22. октобра 1499. године написао ологографски тестамент, на српском језику, ћирилицом. Превод на италијански језик је сачињен, по свему судећи, 1503. године. Тај превод је преписан 1517. године од стране дуждовог нотара. Уводни и завршни део тестаментa је преведен на латински језик. У ствари, млетачки поступак давања правне снаге тестаменту сачињеном на страном језику имао је 6 стапа: пократање поступка (у конкретном случају поступак је покренула завештаочева удовица и то 1503. године); превод на италијански и латински језик; давања мишљења од стране одређених органа (тражило се мишљење два органа - једног састављеног од племића које је бирао сам дужд и који се бавио извршењем пресуда, тестаментa и сл. и другог, тзв. Доње канцеларије у којој су чувани тестаменти и други приватни документи); одобрење од стране Већа којим је председавао дужд; исписивање целокупног текста од стране дуждовог нотара; својеручни потписи дужда, сведока и нотара. По испуњењу ове процедуре, Мало и Велико веће су наређивали свим судским органима на територији Млетачке републике да такав тестамент прихвате за пуноважан, а предвиђене су и повчане казне за непоштовање наредбе.

Интересантно је да званични органи Млетачке републике наводе на више места, у ствари 6 пута, да је оригинал тестаментa писан "на српском језику"... "словима и језиком српским", а преводилац тај језик назива словенским.

У самом завештању, као и у поступку његовог проглашења помиње се више личности. Реч је, пре свега, о универзалном сукцесору завештаоца, његовој супрузи Елизабети, о четворо њихове малолетне деце, а затим и о преводиоцу, тестаментарним сведоцима, млетачком дужду, његовом нотару и коначно неким завештаочевим тазбинским сродницима.

Осветљавајући ближе ове личности, аутор пре свега говори о тестаментарним сведоцима. Први сведок је био завештаочев сестрин Трипун Бућа, који је 1500. године постављен за главног заповедника которске ратне галије и који је учествовао у одбрани града Модоне на Пелопонезу. Други и трећи сведок су били Которанин Франо Медић и Лајко Станисалић, завештаочеве слуге. Преводилац је био Которанин Стјепан Николе Пасквали. Сведоци проглашења тестаментa били су сам млетачки дужд Леонардо Лоредано и саветници Пауло Тревизан и Никола Корпаро. На крају званичне редакције завештања је овера дуждовог нотара и канцелара Јакова Грасоларија. О неким од ових лица аутор даје и ближе податке, посебно о дужду и његовом нотару и канцелару.

Највише простора посвећено је, разуме се, оставиочевом наследнику, супрузи Елизабети. Елизабета, друга жена Ђурађа Црнојевића, била је ћерка истакнутог млетачког племића и дипломате Антонија Ерица (био је и прокуратор и кандидат за дужда). Аутор у књизи опширно говори о политичкој позадини тог брака и о тешким искушењима током његовог деветогодиш-

њег трајања (бекство из змље, путовања и сл.). Супружници су, изгледа, имали петоро деце, а Ђурађ Елизабети у тестаменту упућује веома нежне речи. На крају другог дела аутор наводи тешке имовинске прилике у којима се нашла Елизабета после Ђурђевог одласка из Венеције (примала скромну помоћ од млетачких власти и Ђурђевог брата Станише - Скендербега).

Трћи део објашњава догађаје и околности који су утицали на састављање тестаментa.

Аутор се у овом делу бави историјским приликама које су претходиле писању последње воље завештаоца, посебно период од 1496. године (Ђурђево одлазак из Црне Горе), до 1499. године и непосредно после тога (састављање завештања и одлазак Ђурђев за Турску).

Крајем децембра 1496. године Ђурађ Црнојевић је, после ултимативне поруке султанове да дође у Цариград или напусти земљу, са женом напустио Црну Гору и, бродом из Булве, отишао у Венецију. Млетачки Сенат га је са његовим војницима примио у службу (италијанско племство је још од 14. века напустило ратнички позив и користило је најамнике - кондотијере). Међутим, после једног вербалног сукоба са властима Равене, Ђурађ је 1498. годинешао у немилост Млетачке Републике и нашао се у затвору. После низа перипетија бива ослобођен, али се његови односи са властима Републике нису никада битно поправили. По коначном одбијању Млетака да га приме у службу или на други начин финансијски помогну, Ђурађ се окреће преговорима са Турцима, што је изазвало жестоку реакцију власти и Република 1499. године издаје налог за његово хапшење. У таквим околностима Ђурађ у Милану, 22. септембра 1499. године, пише тестамент, а потом прерушен у франевачког калуђера преко Анконе долази до залива Траште у Грбљу. Тек тада Венеција мења став и настоји да Ђурђа врати под свој утицај, али је за то било касно. Ђурађ је маја 1500. године био у Цариграду, где га је султан примио са почастима, али је одбио његов захтев да га врати у Црну Гору (услов је био да његова жена и деца буду таоци у Цариграду). Ђурђу је додељено имање у Анадолији где је и умро.

Четврти део даје историјску анализу тестаментa.

Изучавајући Ђурђево завештање, аутор истиче три главне теме које су заокупљале тестатора. Он пре свега говори о враћању драгоцености Цркви, односно манастиру Свете Марије са Цетиња. Наиме, када је 1496. године побегло од Турака, Ђурађ је понео и мноштво црквених предмета, велике вредности, како не би допали у руке освајача. Али сада је био свестан да то велико благо може бити полако отуђивано од стране његове супруге, из једноставног разлога што она није имала средства за издржавање. Како би био што сигурнији да ће ова његова жеља бити испуњена, Ђурађ наводи да је враћање тих ствари његов лични завет Богу, а затим истиче да уколико Изабета (Елизабета) тако поступи да ће свет сазнати за праву љубав коју је носила према њему ("кад буду видјели да ти душу моју љубиш и последије смрти"). После тога, завешталац наводи племените особине своје супруге и одређује је за свог универзалног sukcesора и стараоца њихове деце. Коначно, завешталац се позива на одређена потраживања која има према Венецији, преносећи та права на своју супругу, у циљу добијања издржавања за њу и децу. Те одредбе имају и политичку позадину. Но како није био уверен у добронамерност и искреност Млетака, наводи, поред осталог да у случају неприхватања издржавања Изабета не треба да се задржава у Републици више од два месеца, упозоравајући је на уобичајене шикане и злонамерно отезање - "сутра, сутра".

На крају овог дела, аутор опширно говори о историјским приликама које су владале у то време. На тај начин др Милошевић знатно олакшава разумевање појединих одредби у тестаменту и читаоцу коме те историјске околности нису познате.

Рад садржи и ауторову белешку о своме раду у Државном архиву Венеције, где у кратким цртама објашњава околности које су довеле до писања ове књиге. У ствари аутор наводи да је, априла 1989. године упућен у Државни архив Венеције од стране Црногорске академије наука и уметности како би истражио релевантне податке о Црнојевићевој штампарии, као део припреме за прославу 500-те годишнице овог значајног догађаја у нашој историји. Како, међутим, није успео да пронађе тражене податке ближе везане за саму штампарии, аутор се окренуо последњој вољи утемељивача штампарства код нас, односно на Балкану. И поред великог труда није успео да нађе Ђурђево тестамент у изворном облику, на српском језику, али је пронашао и минуциозно простудирао званичну верзију од млетачких власти проглашене последње воље Ђурђа Црнојевића, великог мецене наше Цркве.

Књига садржи и неколико прилога: а) оставиоцев тестамент у званичној, потаревој редакцији; б) превод тестамента, који је за званичну редакцију израдио С. Пасквали; в) белешка самог завештаоца на полеђини зазначајног тестамент; г) прво издање Ђурђево последње воље са преводом Ивана Кукуљевића из 1852. године; д) архивска белешка о браковима Црнојевића; е) табеларни преглед разлика између Кукуљевићевог превода и званичне потарске редакције.

Последња страница књиге је извод из рецензије академика Симе Ћирковића.

И поред извесних мањкавости, које се углавном односе на уско стручну - правну димензију текста, као нпр. на стр. 17, први пасус, када аутор говори о "правном послу" како је ту реч о примени правила процедуре, или кад на истој страни наводи да завештаочева последња воља има "пет тестаментарних сведока", а ту се у ствари ради о три тестаментарна сведока (остали су службена лица у поступку проглашења), или када на стр. 33, аутор наводи "како се приватно, породично писмо, пред нама спонтано претвара у тестамент", а за олографски тестамент је карактеристично да је често управо сачињен на тај начин - у облику опроштајног писма (због чега могу уследити и друге специфичности, нпр. код потписа и др.), мишљења смо да је реч о делу вредном сваке похвале.

Аутор је у тексту и у 111 фуснота дао до сада сигурно најпрецизнији превод Ђурђевог тестамент, историјске услове и околности које су везане за ово завештање, осликао и приближио нам ликове од којих нас дели готово пола миленијума, а све то јасним и лепим језиком. Штета је што ова књига, која је иначе богато опремљена, нема посебно издвојен садржај и регистар појмова.

Имајући у виду све квалитете књиге, са задовољством је препоручујемо нарочито читаоцима који се баве правном историјом, али и свим другим правницима којима је стало до ширег образовања и неговања правничке културе.

др Оливер Б. Антић

Милан Грол, *ИСКУШЕЊА ДЕМОКРАТИЈЕ*, Библиотека "Политика и друштво", св. 54, Издавачка задруга "Политика и друштво" и "Научна књига", Београд, 1991, стр. 172.

Последњих година ниједна реч није толико у употреби као реч "демократија". У том погледу наше друштво не представља изузетак. Библиотека "Политика и друштво" јој је од почетка поклањала велику пажњу што